

975

6/10

1711

975 10 3

Voor Onderwijs en Opvoeding.

Uitgaven van het

Gereformeerd Schoolverband.

No. 1.

De taak van het Gereformeerd Schoolverband

DOOR

Dr. H. BAVINCK.

D

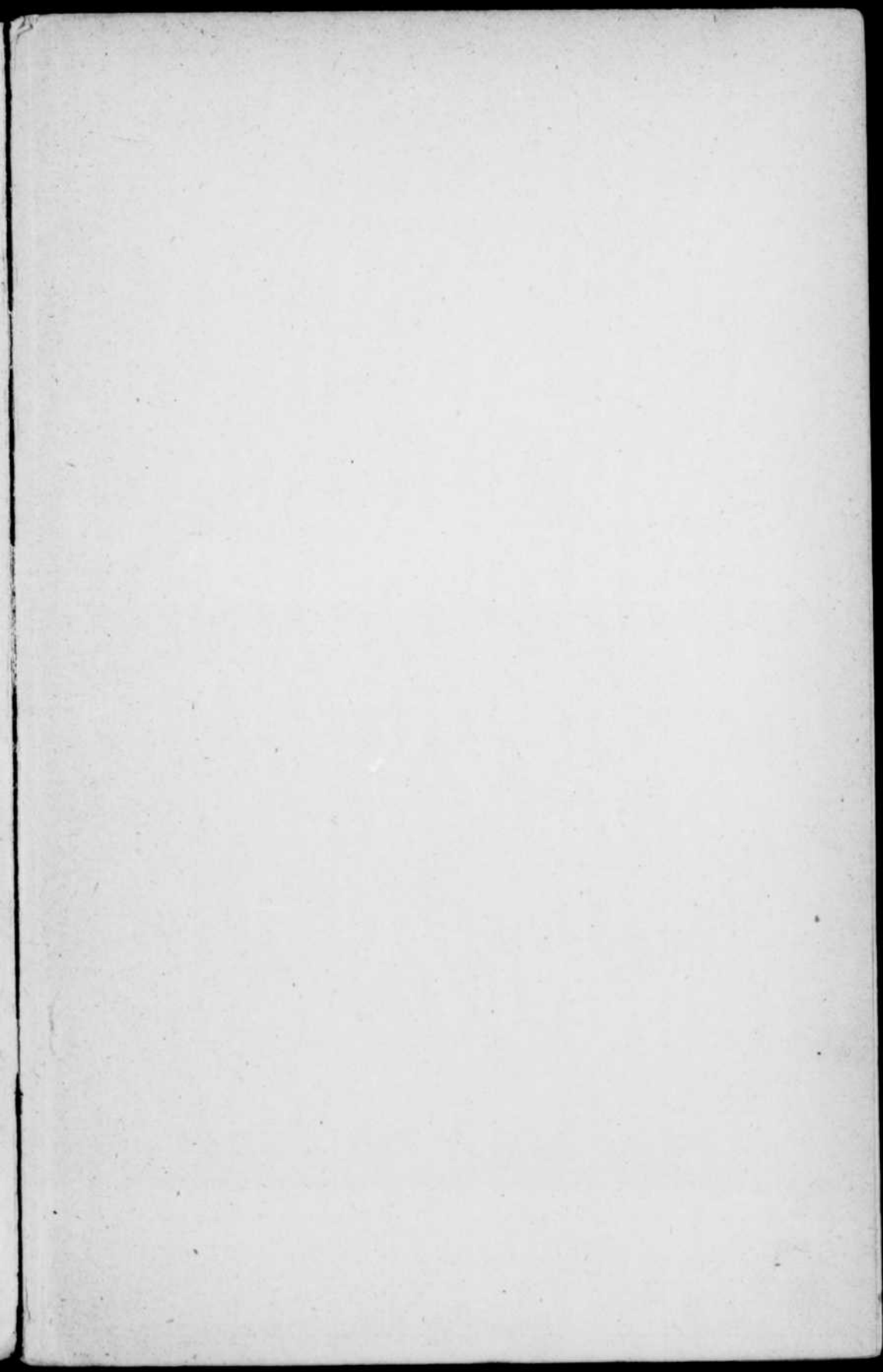
3

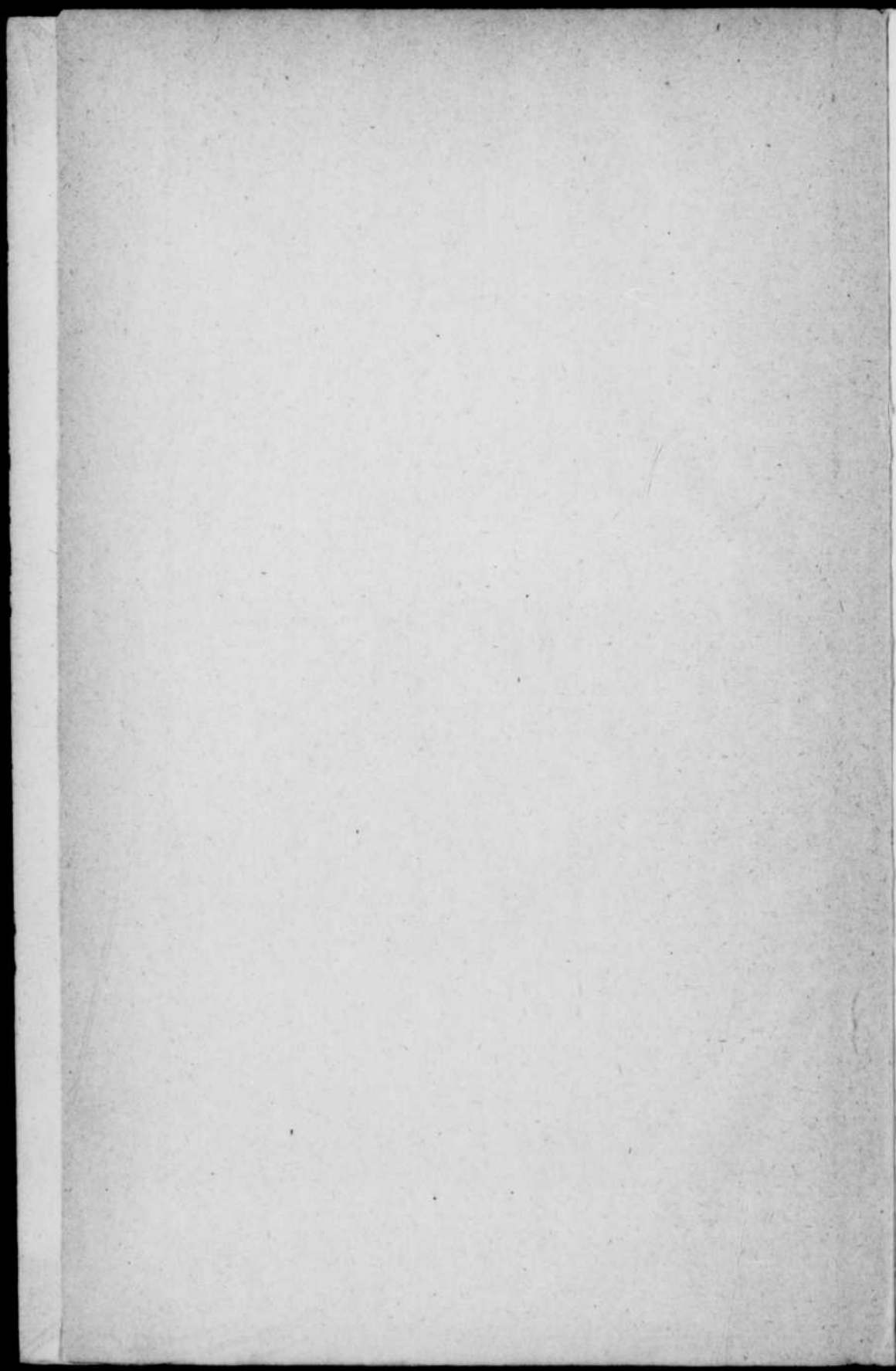
HILVERSUM.
G. M. KLEMKERK.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK

1084 8627

~~4511181~~ 975 103 4511181 05

Voor Onderwijs en Opvoeding.

Uitgaven van het
Gereformeerd Schoolverband.

No. 1.

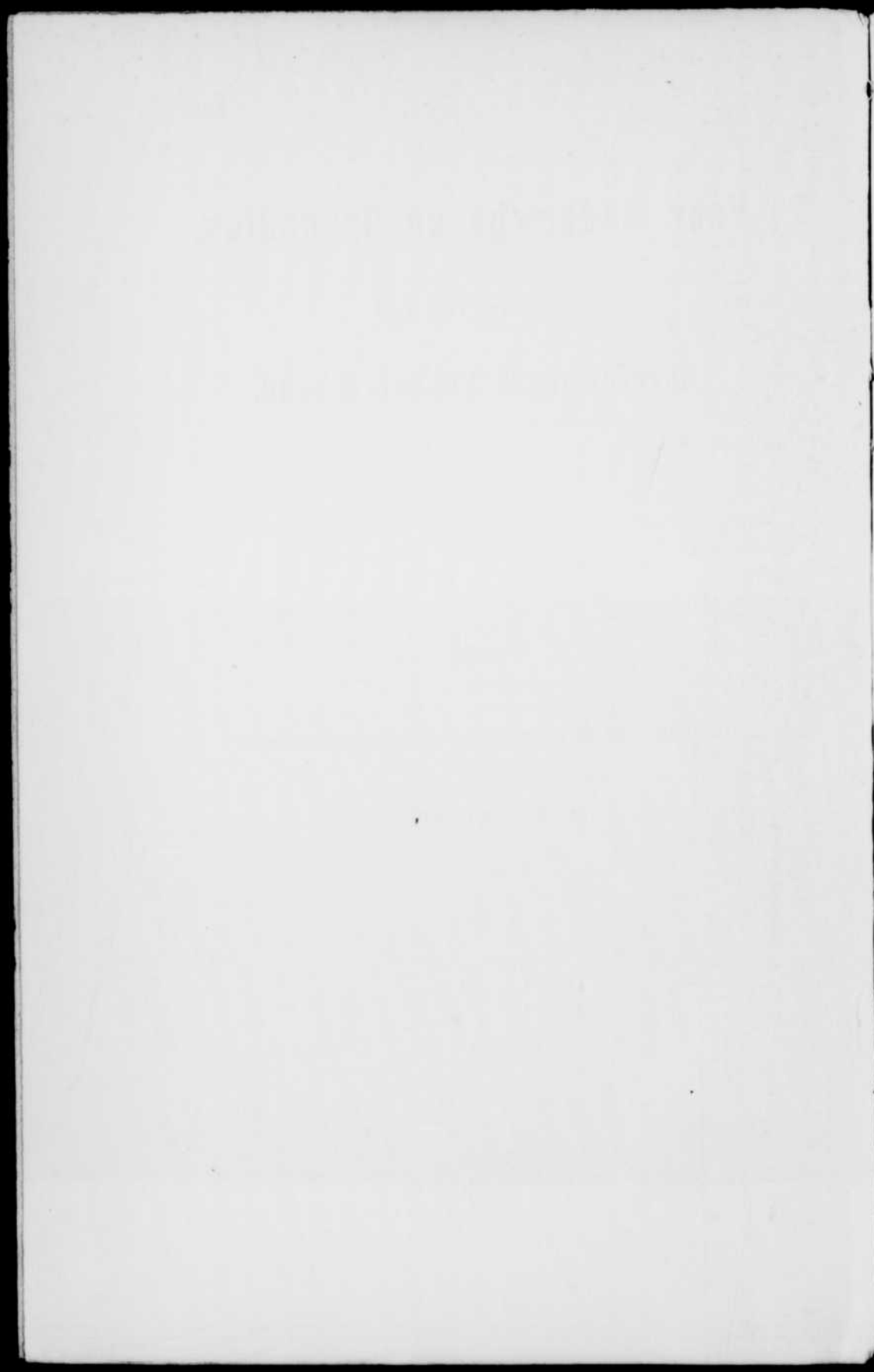
De taak van het Gereformeerd Schoolverband

DOOR

Dr. H. BAVINCK.

HILVERSUM.
G. M. KLEMKERK.

Op de vergadering van belangstellenden in Gereformeerd Schoolonderwijs, welke den 19 April l.l. te dezer zelfde plaatse samenkwam, werd met groote meerderheid van stemmen het besluit genomen, dat Gereformeerde scholen, die daartoe genegen waren, in een onderling verband zouden treden, om inniger dan tot dusver, samen te leven, en krachtiger nog dan voorheen, gezamenlijk aan den bloei van het Christelijk onderwijs te arbeiden. Een getal van meer dan honderd scholen trad reeds tot dit verband toe en verklaarde zich daarmede tot zulk een gemeenschappelijken arbeid bereid.

Thans zijn wij als vertegenwoordigers van de aangesloten scholen samengekomen, om met de werkzaamheden, waartoe dit verband is gelegd, een aanvang te maken. Ter inleiding veroorloof ik mij, zoo kort en duidelijk mogelijk voor u in het licht te stellen, hoe zulk een verband van Gereformeerde scholen door de geschiedenis van het lager onderwijs hier te lande is voorbereid; waarom het door den tegenwoordigen toestand van dat onderwijs wordt aanbevolen; en tot welke taak het zich geroepen ziet.

I.

Hoe meer wij de geschiedenis van het lager onderwijs in ons vaderland nagaan en met die in andere landen vergelijken, des te meer voelen wij ons tot dankbaarheid gestemd voor de richting, welke deze geschiedenis genomen heeft, en voor de uitkomst, tot welke zij geleid heeft. De bewering is volstrekt niet te stout, dat wij als resultaat van eene jarenlange worsteling een schoolwezen verkregen hebben, dat andere volken ons benijden kunnen.

Eenwen aaneen hebben staat en kerk buiten en binnen de grenzen van het Christendom een zelfde ideaal van onderwijs en opvoeding gehad. Hier te lande ging het onderwijs in de school na de Reformatie niet van de kerk, maar van de

Overheid uit. Deze was het, die scholen oprichtte of daartoe het recht verleende, die de onderwijzers uit de publieke kas bezoldigde of hunne bezoldiging uit de kosterie- en beneficiale goederen voorschreef, die toezicht hield op het onderwijs door hare visitatoren en in de schoolverordeningen de leervakken, de schooltijden en het schoolgeld regelde. De kerk legde zich niet alleen bij dezen toestand neer, maar drong menigmaal bij de Overheid op de ijverige behartiging van het onderwijs aan, en legde van haar kant vooral nadruk op het godsdienstonderwijs, dat toen naar aller overtuiging de eerste plaats onder de leervakken innemen moest. Staat en kerk werkten dus in het onderwijs saam; en de eenheid van beide kwam in de eenheid der volksschool uit.

Maar deze eenheid was door de Hervorming feitelijk reeds verbroken en kon niet dan met dwang en op eene tegenover de vele dissenters onbillijke wijze gehandhaafd worden. En ze spatte geheel uiteen, toen in de achttiende eeuw het rationalisme optrad met een nieuw cultuur-ideaal, dat sedert dien tijd zich in verschillende vormen verbijszonderde. De kerken en godsdienstige richtingen, wier aantal zich in alle landen gaandeweg vermenigvuldigde, gaven daarom langzamerhand voor een deel de eenheid van het ideaal prijs. Maar daartegenover was het de staat, die allerwege ook in de negentiende en twintigste eeuw aan deze eenheid bleef vasthouden en ze in de volksschool met geweld aan de natie wilde opleggen. Hij kon zich niet van de vrees ontdoen, dat met de veelvormigheid van het onderwijs de eenheid des volks en daarmee zijn eigen bestaan en vastigheid gevaar zou loopen.

Ongetwijfeld gaat er van het ideaal eener voor allen toegankelijke en voor allen bruikbare volksschool eene machtige bekoring uit. Men kan zeggen, dat dit het oorspronkelijke, het oudste, het algemeenste ideaal is geweest. Eén volk en één rijk, ééne taal en één godsdienst, één onderwijs en opvoeding voor alle kinderen des volks — dat was de gedachte, die voor allen als vanzelf sprekend vaststond en de regeering bij hare wetgeving inzake het onderwijs leidde. En nog zijn er talloos velen, die aan deze gedachte zich niet kunnen ontworstelen en den nieuwen toestand, waarin de ontwikkeling der maatschappij ons bracht, weigeren te aanvaarden.

Rechts is het aantal niet gering van hen, die met heimwee naar het verleden terugzien en het onderwijs op alle lagere scholen nog aan eene of andere kerkelijke belijdenis willen binden. Feitelijk bestaat die toestand nog in tal van Christenlanden. Waar de bevolking nog geheel of grootendeels tot de Roomsche kerk behoort, of nog aan de Luthersche belijdenis getrouw is gebleven, zooals in Denemarken, Zweden en Noorwegen, maakt het onderricht in den godsdienst een integreerend deel van het schoolonderwijs uit. Maar ook in landen, wier bevolking in godsdienstige belijdenis verre uiteenloopt, gaan er telkens stemmen tot verdediging van het oude stelsel op. In ons vaderland bestaat er eene aanzienlijke partij, die naast de versterking van het bijzonder onderwijs de kerstening van het openbaar onderwijs op haar program heeft geschreven. Met deernis denken zij aan de duizenden kinderen, die door allerlei omstandigheden gedwongen worden van de openbare scholen gebruik te maken, en daar een onderwijs ontvangen, dat met de Christelijke religie geene rekening houdt. Inderdaad is dit een toestand, die te betreuren valt; de actie, van Christelijke zijde ondernomen, mag niet rusten, voordat ook deze kinderen des volks in den zegen van het Christelijk onderwijs deelen. Maar hoe hierin van boven af, door wetgeving van den staat en bij eene zoo gemengde bevolking als de onze, verbetering te brengen ware, is niet gemakkelijk in te zien. Feitelijk zou het godsdienstonderwijs, van staatswege aan Christen- en Joodsche, aan Roomsche en Protestantsche, aan rechtzinnige en moderne kinderen voorgeschreven, eene homoeopathische verdunning moeten ondergaan, die er alle kracht aan ontnam en aan niemands behoefte voldeed.

Nog sterker staat *links* de partij van hen, die het ideaal der ééne volksschool willen handhaven, door het onderwijs van den Christelijken, of zelfs van allen godsdienst te emancipeeren. De Maatschappij tot Nut van het Algemeen, in 1784 door den Mennisten predikant J. Nieuwenhuyzen opgericht, heeft hier te lande het eerst naar zulk eene oplossing van het probleem gestreefd. Zij stelde het lidmaatschap open voor allen, welke hun rang of godsdienst ook was; stichtte daar, waar de openbare school onvoldoende was, zelve vrije scholen, welke geheel onafhankelijk waren van kerk en kerkelijke belijdenis, en gaf in hare „Algemeene Denkbeelden over het

nationaal Onderwijs" over godsdienst en zedekunde op de school dit advies, dat een kort en duidelijk opstel, bloot de nuttigste, noodzakelijkste en algemeene waarheden bevattende, het eenige handboek der leerlingen moest zijn. Wenschelijk ware het, naar hare meening, dat het onderwijs in den godsdienst een eenvoudig samenstel van den natuurlijken godsdienst uitmaakte, hetwelk met een dogmatisch leerstelsel niet vermengd mocht worden ¹⁾. Dit stelsel van den natuurlijken godsdienst kreeg zijne officiële sanctie in de schoolwet van 1801, maar moest reeds in de wet van 1806 plaats maken voor het „Christendom boven geloofsverdeeldheid", dat op zijne beurt in de wet van 1857, wel niet in naam maar toch in der daad, voor het neutrale onderwijs werd ingeruild.

Lange jaren vormde deze neutraliteit der openbar school eene eigenaardig-Nederlandsche curiositeit. In de laatste jaren volgde Frankrijk ons voorbeeld, door het invoeren van de leekenschool, die de kinderen laat leeren, dat de ezel geduldig in plaats van dat de ziel onsterfelijk is en uitsluitend op eene van godsdienst en metaphysica onafhankelijke leekenmoraal is gebouwd. Evenzoo zoekt Minister Birell den fellen schoolstrijd in Engeland daardoor te beëindigen, dat het onderwijs in den godsdienst geheel van het maatschappelijk onderwijs wordt afgescheiden; het desbetreffend voorstel werd onlangs in het Lagerhuis met 294½ tegen 247 stemmen aangenomen ²⁾. Overigens staat de ongewenschtheid en de onmogelijkheid van een neutraal schoolonderwijs voor de regeering van alle landen vast en is ze hier te lande door eene geschiedenis van vijftig jaren met onweersprekelijke feiten bewezen. Desniettemin blijft eene neutrale volksschool de hartewensch van alle radicalen en socialisten, die met den godsdienst steeds leven op een gespannen voet. Laatstgenoemden stelden in Duitschland den eisch van godsdienstloos en kosteloos onderwijs, maar zij vonden daarmede buiten hun kring slechts weinig gehoor. Hier te lande zijn zij met den bestaanden toestand vrij wel tevreden en hebben voorshands in de neutrale school, wat zij wenschen kunnen. Maar hun einddoel ligt verder en omvat meer dan eenvoudig neutraal onderwijs. In de dagen van Edelman en Traenberg schreef de Volksonderwijzer, dat de school dienstbaar moest gemaakt worden aan de bestrijding der bureaucratie en de „ontwikkeling van het proletariaat". Op het

internationaal congres voor lager onderwijs te Luik, September 1905, wilde een geestdriftig onderwijzer uit Parijs de kinderen op de school reeds op de hoogte brengen van den socialen strijd, hen doen zien, dat het tegenwoordig productie- en handelsstelsel niet deugt, en hun voor oogen schilderen het beeld van den gelukkigen toekomststaat. Het congres stemde met dezen spreker niet in, maar omschreef toch in eene motie de taak van den onderwijzer aldus: „De taak van den onderwijzer in de lagere school is, aan alle burgers, onverschillig hoe groot hun vermogen zij, de voor allen noodige kundigheden aan te brengen met uitsluiting van alle dogma's. De onderwijzer moet de grondslagen leggen voor de toekomstige ideale maatschappij, waarin waarheid, gerechtigheid, verdraagzaamheid en deugdzaamheid tot hun recht zullen komen" ³⁾.

Wat de godsdienst, indien zulk een geest tot heerschappij kwame, te wachten zou hebben, valt licht te berekenen. Op dat zelfde congres sprak het socialistisch Belgisch Kamerlid Demblon het ook openlijk uit; hij verlangde niet zoozeer eene neutrale, als wel eene wetenschappelijke volksschool, omdat de wetenschap dan vanzelf wel zou aantoonen, dat godsdienst is eene „historische curiositeit". Trouwens reeds enkele jaren geleden verklaarde de Fransche vrijdenker Tailhade, dat de onsterfelijke beginselen van de vrije gedachte hoegenaamd geen voorzichtigheid of eerbied hebben in acht te nemen tegenover het Christendom, dat eeuwen lang de menschheid vergiftigd heeft ⁴⁾. Bij de behandeling van het voorstel tot afschaffing van de wet-Falloux eischte de senator Lintielhac dan ook in allen ernst, dat het onderwijs staatsmonopolie zou worden; want met een beroep op Aristoteles beweerde hij: geen burger behoort zichzelf toe, allen behooren aan den staat. Elk burger moet zijn persoonlijke rechten opofferen aan den staat. Het altaar van het vaderland mag niet wijken voor het huisaltaar. De vader heeft niet het recht, zijn kind te plaatsen dwars op den weg, dien de menschheid volgt. Wel heeft men geen staatsleer, maar toch eene staatsmethode en een klein staatsdomein op zedelijkheidsgebied. Men moet het kind leeren de vrijheid te bewaren onder de wet, de gelijkheid in de zeden, de broederschap in de daden ⁵⁾. Op het eind van den socialistischen heilsweg ligt, wat Bebel noemt, de „kommunistische Kindererziehung" ⁶⁾.

Omdat de groote meerderheid voor deze toekomst terugdeinst en toch naar het verleden niet terug wil, komt tusschen rechts en links eene machtige *middenpartij* te staan, die op handhaving of herstelling van den band tusschen godsdienst en onderwijs aandringt. Jaren geleden, toen de neutrale school nog in de mode was en beschouwd werd als het non plus ultra van staatsmanswijsheid, hadden Prof. Opzoomer en Prof. van der Wijck, Dr. Pierson en Dr. Hugenholtz en Dr. Bruining reeds den moed, om dit stelsel te veroordeelen. In zachter of scherper bewoordingen spraken zij het uit, dat onzijdig lager onderwijs onmogelijk, en, in zooverre mogelijk, verderfelijk was, dat het met ontzenuwing van het onderwijs gelijk stond, alle waarheid, alle eerlijkheid, alle warmte er aan ontnam en op het karakter zoowel van leermeester als van leerling verlamdend werken moest. In den laatsten tijd zijn deze stemmen, vooral uit den kring der moderne theologen, toegenomen. Evenals Prof. Holwerda, geven ook Prof. Knappert, Ds. K. Vos, Ds. Westerdijk, Ds. Bruining en vele anderen uiting aan hunne ontevredenheid met den dikwerf op de openbare school heerschenden geest, en komen er rond voor uit, dat de opvoeding, om waarlijk te zijn wat ze wezen moet, een godsdienstig karakter moet dragen. Zelfs onverdachte en onvervalschte voorstanders van de openbare school beginnen zich voor het etiket der neutraliteit te schamen; wat vroeger eene eere was, wordt thans als eene schande beschouwd ⁷⁾.

De heer Mr. J. A. Levy bijv. noemt de toedichting valsch, alsof de openbare school godsdienstloos zou zijn; niet het godsdienstig gevoel, maar enkel de leerstellige vorm ervan is daar verboden waar ⁸⁾. Uit de onderwijzerswereld heeft niemand sterker zich uitgesproken, dan de Heer M. H. Lem; hij acht neutraliteit niet alleen onmogelijk, maar ook ongeoorloofd, vat de doeleinden der opvoeding in de Godegelijkvormigheid saam, en meent, dat er op de openbare school wel terdege voor godsdienstig onderwijs plaats is, plaats voor gebed en godsdienstig lied, voor Bijbelsche verhalen en voor het wijzen op den steun, dien innig gemeenschapsleven met God ons schenken kan ⁹⁾.

Zoodra het echter op positieve formuleering der wenschen en eischen aankomt, loopen de meeningen zeer verre uiteen. De een is een beslist voorstander van godsdienstonderwijs;

een ander geeft aan godsdienstig onderwijs de voorkeur. Deze acht ook het bijbrengen van godsdienstige voorstellingen noodig; gene wenscht, dat het kind op de school godsdienstige indrukken ontvange en opgevoed worde in de sfeer onzer godsdienstige levens- en wereldbeschouwing. Volgens sommigen zijn Bijbelsche verhalen een uitnemend middel tot kweeking van godsdienstigen zin; volgens anderen behooren deze in de school niet thuis. Daar zijn er, die den tijd nog niet gekomen achten, om op de openbare school door de onderwijzers godsdienst- of godsdienstig onderwijs te doen geven en voorschands tevreden zijn, als de onderwijzers bij hunne opleiding voldoende kennis hebben opgedaan van de godsdienstige stroomingen bij ons volk; daar zijn er ook, die hun eischen nog lager stellen en, wijl alle onderwijzers toch geen godsdienstige menschen kunnen zijn, eene ethische opvoeding voldoende achten; het is genoeg, als de onderwijzer een in zedelijke levensopvatting en in zedelijken levenswandel degelijke persoonlijkheid is.

Maar hoe men verder zijne eischen formuleeren moge, al deze getuigenissen zijn daarom merkwaardig, wijl zij eene besliste verloochening inhouden van de eens hooggeloofde neutraliteit. Positief wijzen zij geen anderen en beteren weg aan, dan die principiëel door de wet van 1801 en 1806 ingeslagen werd. Maar over den godsdienst of het Christendom boven geloofsverdeeldheid heeft de geschiedenis, niet alleen hier te lande maar allerwege, haar vonnis geveld. Overal, waar bij eene gemengde bevolking het godsdienstig onderwijs op de openbare school gehandhaafd wordt, ook bijv. in de Vereenigde Staten van Amerika, blijft van dat onderwijs dikwerf niet meer dan een schijn zonder wezen, een vorm zonder inhoud over; het bereidt uit den aard der zaak de neutraliteit en de ongodsdienstigheid voor, gelijk hier te lande de wet van 1857 de consequentie van hare voorgangsters was. En de voorstanders van godsdienstig onderwijs, die zoo even aan het woord kwamen, verkeerden daarom in nog ongunstiger conditie, dan de mannen der wet van 1801 en 1806, omdat zij allen min of meer onder den indruk verkeerden van de vondst der nieuwere godsdienstwijsbegeerte, dat de godsdienst van alle voorstellingen totaal onafhankelijk is, en wezenlijk in niets dan eene stemming des gevoels, eene aandoening des gemoeds

bestaat. Godsdienst, zoo verklaart de heer Bruinwold Riedel, secretaris van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, godsdienst is dat intieme leven, waarmede de mensch aan het geheel der dingen, aan de natuur, aan de menschheid, aan de Alziel, aan God — of hoe gij het noemen wilt, want Name ist Schall und Rauch — gebonden is, dat bij de verschillende godsdiensten, ja zelfs bij ieder mensch in andere vormen en voorstellingen zich openbaart, want niets is meer persoonlijk, meer individueel dan 's menschen godsdienst ¹⁰⁾. Op zoodanig standpunt is er voor godsdienst- of godsdienstig onderwijs in de school geene plaats. Desniettemin is van al deze mannen de erkenenis merkwaardig, dat neutraliteit eene onzinnigheid is. En deze erkenenis wint aan belangrijkheid, doordat zij bij velen met een wensch en een raad gepaard gaat.

De wensch bestaat daarin, dat de ouders ook bij de openbare school meer invloed erlangen op de benoeming der onderwijzers en op de richting van het onderwijs. De les der geschiedenis is niet spoorloos voorbijgegaan; het besef laat zich niet onderdrukken, dat met eene algemeene godsdienstigheid de school niet gered en het volk niet gebaat is. Daarom wordt van verschillende kanten het verlangen uitgesproken, dat de band tusschen huisgezin en school versterkt worde, dat aan de ouders meer invloed worde gegeven op de richting van het onderwijs en dat de zedelijke en godsdienstige aspiratiën in het volksleven in de school beter tot haar recht mogen komen. Men verzoent zich met de gedachte, reeds in 1885 door Prof. van der Wijck uitgesproken, dat de openbare scholen mochten worden scholen van allerhande kleur, naar de godsdienstige gesteldheid des volks.

Met dien wensch staat de raad in verband, die door sommige voorstanders van het openbaar onderwijs aan hunne geestverwanten gegeven wordt. De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen blijft nog steeds het oude, bekrompen standpunt innemen, dat scholen, die op een bijzonderen dogmatischen grondslag worden opgericht, daardoor vanzelf het karakter van „sectescholen” verkrijgen, en dat openbare scholen, die uitsluitend op ethischen grondslag rusten, uit den aard der zaak voor allen geschikt en bruikbaar zijn. Maar desniettemin nam zij op hare laatste vergadering het besluit, om niet alleen het openbaar onderwijs te bevorderen overal waar de openbare

school in de concurrentie met de bijzondere scholen ontvolkt of opgeheven dreigt te worden, maar ook om van de schoolwet van 1905 een gebruik ten eigen bate te maken, en naast en tegenover de dogmatische sectescholen op te richten eene soort van scholen, die letterlijk heeten: *bijzondere*, voor *allen toegankelijke* Nutsscholen op *vrijzinnigen* grondslag. Royaler en beslister sprak Dr. Bos op de laatste vergadering van Volks- onderwijs te Leeuwarden zich uit: hij gaf aan de voorstanders van het openbaar onderwijs den raad, om het standpunt der wet van 1905 rond en eerlijk te aanvaarden en af te laten van het streven naar eene uniforme volksschool. Uniformiteit is naar zijne overtuiging in het schoolwezen niet te verkrijgen, omdat de paedagogische beginselen ten nauwste met de godsdienstige en wijsgeerige samenhangen. Hoofdzaak is bij het onderwijs, niet dat de school *Rijks*-, maar dat ze *volks*zaak worde, en dat, welke richting er heersche, het onderwijs goed en degelijk zij. Bij sommige organen der liberale pers vond dit kloeke woord instemming; de Nieuwe Rotterdamsche Courant schonk er adhaesie aan, en een inzender in het Handelsblad, die zich „een voorstander van goed onderwijs” noemde, keurde alle gewelddadige middelen in de concurrentie tusschen openbaar en bijzonder onderwijs af, en verklaarde, dat het in den strijd tusschen beide alleen gaan moest om het beste onderwijs en de beste karaktervorming ¹¹⁾.

Het is niet te verwachten, dat al deze feiten en getuigenissen plotseling een keer zullen brengen in de houding, welke alle frontmakers voor de openbare school tegenover het bijzonder onderwijs hebben aangenomen. Men heeft zich indertijd ook aan de wijze woorden van Prof. Opzoomer en Prof. van der Wijck niet gestoord. Maar toch zijn ze merkwaardig, omdat zij de erkenenis inhouden, dat eene uniforme volksschool, uniform niet in deugdelijkheid, maar in godsdienstige, zedelijke en opvoedkundige richting van het onderwijs, hier te lande eene onmogelijkheid is. Noch de natuurlijke godsdienst, noch het Christendom boven geloofsverdeeldheid, noch de religie als gemoedsstemming noch de onafhankelijke zedeleer kunnen, blijkens de historie, als grondslag van de ééne volksschool of als beginsel van een voor allen bruikbaar onderwijs dienst doen. De *differentiatie* van het godsdienstig denken en leven is een feit, dat niemand, dat vooral de staat niet dan tot

eigen schade miskennen kan. De oplossing van den schoolstrijd ligt hier 'en overal elders alleen in de toelating van scholen van allerhande kleur, naar de godsdienstige gesteldheid des volks, zooals Prof. van der Wijck het noemde; in de anti-revolutionaire leuze, dat de school aan de ouders behoore, en de vrije school voor heel de natie geopend worde; in het verlangen, ook in Duitschland door mannen als Dorpfeld, Rein en Geyer geuit, dat over de religieuze richting van het onderwijs de beslissing aan de ouders toekomt.

Indien deze beginselen algemeen ingang en toepassing vonden, zouden er, in richting n.l., geen openbare, maar alleen bijzondere scholen zijn. En te midden van deze nemen de Gereformeerde eene eigene en eervolle plaats in. Zij zijn in elk geval veel minder „bijzonder” dan de neutrale school, die, indien de keuze volkomen vrij stond, slechts door een gering aantal ouders voor hunne kinderen begeerd zou worden. Daarentegen zijn de Gereformeerde scholen hier te lande van de dagen der Reformatie af de gewone, de openbare, de nationale scholen geweest. Zoodra de Overheid vrijheid schonk, zijn zij in de vorige eeuw door een groot deel des volks, zonder eenigen dwang, in altijd grooteren getale opgericht. De erkenning van de verscheidenheid van het godsdienstig leven komt aan haar bevestiging en uitbreiding ten goede. En de differentiatie leidt weer ongemerkt en geleidelijk tot associatie heen.

II.

De ontwikkeling der maatschappij in den nieuweren tijd doet ons van twee verschijnselen getuigen zijn, wier belangrijkheid niet licht kan worden overschat.

Eenerzijds is er eene splitsing en verdeling van den arbeid, gelijk die bij eene eenvoudige inrichting der maatschappij niet voorkomt en ook niet voorkomen kan. In de patriarchale periode was iedere huishouding zelfstandig, redde zichzelf en bracht zelve schier alles voort, wat zij tot haar levensonderhoud van noode had. Maar thans is dat alles veranderd. Allerlei werkzaamheden, die oorspronkelijk door de leden van het huisgezin werden verricht, zijn thans tot zelfstandige bedrijven geworden; er zijn bijzondere personen voor het bakken

en slachten, voor het klee- en het schoenmaken, voor het timmeren en metselen enz., en deze bedrijven gaan nog altijd voort, zich te splitsen en te vermeerderen. Wij treffen dit verschijnsel niet alleen op stoffelijk, maar ook op geestelijk gebied aan. In de zeventiende eeuw waren er nog menschen, van wie men zeggen kon, dat al wat in boeken stoad, in hun hoofd gevaren was. Maar thans zijn er specialiteiten voor elk vak van wetenschap en voor alle onderdeelen in ieder vak. De detailstudie zet zich eindeloos voort en brengt voor het onderwijs mede, dat het aantal vakken en vakleeraren steeds toeneemt.

Met deze voortgaande arbeidsverdeeling gaat ook het tweede verschijnsel gepaard, dat de leden der maatschappij hoe langer hoe meer van elkander afhankelijk worden en aan elkander behoefte hebben. Wel zegt men gewoonlijk, dat de Fransche Revolutie de menschen vrij en mondig heeft gemaakt, en er ligt hier ook eenige waarheid in. Maar met minstens even veel recht kan men zeggen, dat zij de persoonlijke afhankelijkheid, welke vroeger bestond, voor de sociale afhankelijkheid plaats heeft doen maken. Allen hangen tegenwoordig van allen af. Wij hebben geen spijs en drank, geen kleeding en deksel, geen warmte en licht, geen huisraad en gereedschap, wanneer zij ons niet door de maatschappij worden verstrekt. Ééne betrekkelijk kleine werkstaking kan heel eene wereldstad in duisternis dompelen, van brood en water berooven, van alle binnen- en buitenlandsch verkeer afsnijden; zoo nauw staan de geledingen en deelen der tegenwoordige maatschappij met elkaar in verband. Ieder mensch krijgt daardoor het besef, dat hij, op zichzelf gesteld, machteloos is en alleen beteekenis krijgt door de gemeenschap van het geheel. Daarom bloeit het vereenigingswezen in dezen tijd sterker dan immer te voren. De eeuw van de differentiatie is tevens die van de associatie; naast het individualisme is het socialisme opgestaan, en tegen het egoïsme reageert het altruïsme.

De vrees, dat het prijsgeven van de in richting uniforme volksschool de eenheid der natie verbreken zou, heeft daarom slechts schijnbaar recht. De maatschappij brengt tegenover de splitsing en deeling haar eigen correctief in de vereeniging en samenwerking mede. Nergens is het godsdienstig en kerkelijk leven zoo gevarieerd als in Engeland en Amerika; maar ook nergens is de onderlinge waardeering grooter en het verlangen

sterker, om zich in allerlei opzicht en voor allerlei doel te vereenigen en samen te werken. Zoodra de kunstmatige eenheid, welke de staat wil opdringen, verbroken is en de menschen vrij, naar de overtuiging van hun hart en den eisch van hun beginsel, hun eigen weg kunnen gaan, komt hun gezellige natuur boven en zoeken zij elkaar. Wat geen staatsdwang bereiken kan, wordt door de vrijheid verkregen; belangen drijven saam, wie de wet niet bijeen houden kon.

Dat geldt voor het schoolwezen in het algemeen; het is van kracht voor de Christelijke scholen, en de vereenigingen, die haar belangen behartigen; en het is niet minder in engeren kring op de Gereformeerde scholen van toepassing. Verschillende gewichtige belangen bevelen haar samenleven in een schoolverband aan.

In de eerste plaats dient de gewijzigde schoolstrijd genoemd te worden, waartoe de Christelijke scholen in de toekomst zich geroepen zijn. Wel is waar werd bij de jongste overwinning nog niet het gansche ideaal bereikt; het Unierapport bevat nog onvervulde eischen en kan eerst dan geacht worden ten volle uitgevoerd te zijn, als de scholen in het ééne opzicht alle bijzondere en in het andere opzicht alle openbare geworden zijn. Maar toch, in den politieken schoolstrijd is er door de laatste herziening van de wet op het lager onderwijs een rustpunt gekomen en eene waarschijnlijk vrij lange pauze ingetreden.

In de laatste jaren baarde het Christelijk onderwijs ontzaglijk veel zorgen. Het was een voortdurend worstelen, om boven water te blijven. De schoolbesturen zaten menigmaal verlegen en met de handen in het haar. De onderwijzers klaagden over het geringe salaris en over de onzekere toekomst. Er was een zekere malaise ingetreden; ontevredenheid maakte zich van de gemoederen meester en sloeg een enkele maal tot wrevel over. De eerste liefde verkoelde en de moed en de lust tot den arbeid verflauwde. Maar de schoolwet-Kuyper bracht gelijke minimum-salarissen van het Rijk voor openbare en bijzondere onderwijzers; versterking der gelijkheid in bijdrage voor den schoolbouw; gelijke conditiën voor de pensioneering van onderwijzers, van hunne weduwen en weezen.

Daardoor is de toestand veranderd, stoffelijk en geestelijk beide. De druk is aanzienlijk verlicht; de zware financieele

last is van de schouders genomen; de bange zorg voor den ouden dag, voor het lot van weduwe en wees is weggevaagd; de toekomst, die zoo donker zag, is helder geworden. En daardoor is er weer moed en bezieling en geestdrift gevaren in het hart van onze onderwijzers en schoolbesturen. Allen zijn thans weer met nieuwen moed tot den arbeid bezielde. Het sociale vraagstuk bestaat voor een groot deel in het zoeken van die zekerheid van bestaan, welke de mensch, om stil en gerust te leven en te arbeiden, van noode heeft en die hem in menig opzicht door de veranderde omstandigheden ontnomen is. Indien men wil, kan men zeggen, dat dit sociale vraagstuk, dank zij der schoolwet-Kuyper, niet finaal — want finaal is er niets in deze wereld, die voortdurend voorbij gaat — maar toch voor langen tijd is opgelost. De onzekerheid heeft voor zekerheid en veiligheid plaats gemaakt. Wij kunnen weer voort. De wagen is weer aan het rollen en het scheepske van ons schoolwezen weer in open vaarwater gebracht.

Doch nu dienen wij dan ook voort te varen met bekwamen spoed. De rust, die er in politieken zin is ingetreden, wordt ons allermint tot lediggang en werkeloosheid geschonken; de strijd is van karakter veranderd, maar heeft niet opgehouden. Tot dusver streden wij voor het oprichten en instandhouden, voor het recht en de rechtsgelijkheid van de bijzondere school. Thans is, uitwendig beschouwd, haar bestaan verzekerd en haar toekomst gewaarborgd. Zoo loopt de strijd dan in de eerste plaats niet meer *om*, maar *voor* de Christelijke school, voor hare innerlijke bevestiging en versterking. Uit de politieke periode van den schoolstrijd zijn wij in de paedagogische en methodologische overgegaan.

Om nu in dezen strijd niet te verslappen en onder te liggen, hebben wij de gemeenschap van noode. Als de politieke band in de schoolquaestie niet meer, althans niet meer in die mate als vroeger, ons samenhoudt, moet des te meer een inwendig, geestelijk verband ons voor individualisme bewaren. Want het zal nu gaan aankomen op stillen rustigen arbeid in het studeervertrek, op een leven voor en in de school, op eene algeheele toewijding aan het onderwijs, op rusteloos voortgezette innerlijke reformatie. Daartoe is grooter energie, sterker wilskracht, standvastiger volharding van noode dan voor den politieken strijd. En deze worden alleen in de ge-

meenschap gewekt en levendig gehouden. Zij geeft voorlichting en steun, zij brengt raad en daad, zij scherpt tot liefde en goede werken op.

Het zoeken van zulk eene schoolgemeenschap wordt in de tweede plaats aangedrongen door het gevaar, waaraan de nieuwe toestand ons bloot stelt. De wet is wel wijs en goed maar zij kan hen, die er misbruik van maken willen, tot een zelfgenoegzaam isolement verleiden. Immers stelt zij iedere school in staat, om met beperkte hulp in eigen kleinen kring zichzelf te redden. Financieel hebben de scholen straks de ouders, de besturen, de verschillende vereenigingen, die voor heel het land de belangen der Christelijke scholen behartigen, lang niet meer zoo noodig als in vroeger tijd. Zij kunnen thans op eigen beenen staan, en op eigen wieken drijven. Het Rijk is een goede kassier, en de schatkist een veilige bank voor salaris en pensioen. Dat kan bij de onderwijzers een gevoel van zelfstandigheid en onafhankelijkheid kweeken, en hen in de verzoeking brengen, om aan schoolbesturen, aan ouders, aan vereenigingen den rug toe te keeren en zich weinig om hen te bekommeren. Zoo licht kan de gedachte opkomen, dat al die menschen en vereenigingen goed waren, zoolang zij geld bijeen moesten brengen, maar dat zij thans hun tijd hebben gehad en over de inwendige, geestelijke belangen der school niet oordeelen kunnen. Een valsch esprit de corps zou dan in de onderwijzerswereld varen, zooals die soms ook in predikanten werkt, als zij als deskundige theologen uit de hoogte op gemeente of kerkeraad nederzien, of ook vele mannen der wetenschap bezielt, als deze in hunne hoogheid van menschen buiten hun kring geen tegenspraak of zelfs geen twijfel aan hun gezag kunnen dulden.

Indien zulk een streven in onze kringen ontwaken mocht, eischt de trouw aan het beginsel, dat wij het van den aanvang af in zijn beginsel en doel ten sterkste tegenstaan. Niet in mindere maar in meerdere mate dan vroeger behoort de band tusschen school en gezin, tusschen onderwijzers en ouders, tusschen onderwijs en leven aangehaald en versterkt te worden. Zooals het den predikant niet past, om den kerkeraad en de gemeente als niet-deskundigen te minachten, evenmin voegt het den onderwijzer, zich het monopolie van onderwijs en opvoeding aan te matigen. Zij hebben toezicht en critiek van

noode, en moeten die met geduld en in goeden gemoede kunnen dragen. De school mag niet losgemaakt worden uit het milieu, waarin zij op den duur alleen tieren en bloeien kan. Zij mag niet op eene souvereine hoogte gaan staan en niet gaan denken, dat zij alleen of voornamelijk dient, om voor te bereiden voor gymnasium en hogere burgerschool. Zij heeft in die hogere inrichtingen van onderwijs haar doel niet, en evenmin haar voorbeeld en ideaal. Zij heeft een eigen plaats en taak; zij is uit en voor het volk; volksschool moet ze zijn en blijven. Indien de Christelijke scholen op den dag, waarop zij rijkszaak werden, ophielden volkszaak te zijn, zou de overwinning voor haar geen winst zijn, maar een onherstelbaar verlies.

De Christelijke school heeft n.l. boven de neutrale dit groote voordeel, dat zij niet van boven is opgelegd, maar uit het volk zelf is voortgekomen en met het intieme leven van dat volk in het nauwste verband staat. De neutrale school is en kan geen volksschool zijn. Zij is staatsschool, door den staat uitgedacht, voorgeschreven, opgelegd, in stand gehouden, in bescherming genomen. Zoodra zij, door den staat losgelaten, alleen op den steun des volks zich verlaten moest, zou zij kwijnen en te gronde gaan. Want neutraliteit is eene onnatuurlijkheid, waarmede zelfs hare voorstanders in verlegenheid zijn. Volgens den een is de neutrale school bruikbaar voor allen, omdat zij met den godsdienst zich hoegenaamd niet bemoeit; volgens den ander, bijv. volgens den Heer Lem, is zij juist niet bruikbaar voor hen, die neutraal, die godsdienstloos, die vaderlandsloos onderwijs voor hunne kinderen verlangen. Maar hoe dit zij, de neutrale school staat als zoodanig indifferent tegenover de diepste godsdienstige en zedelijke beginselen, die in het hart des volks leven en werken, strijden en worstelen. En daarom staat zij in dit alles buiten, naast, tegenover het leven. Maar de Christelijke school, de school, welke de ouders zelven positief, krachtens hun beginsel, naar de overtuiging van hun hart, voor hunne kinderen wenschen en wier richting zij aanwijzen en leiden, zulk eene school is en kan in eigenlijken zin de school des volks zijn, de school van hun belangstelling en liefde, van hun gebed en toewijding. Dit kostelijk, geestelijk privilege van de Christelijke school moet op de zorgvuldigste wijze bewaard en beschermd worden.

En voor de toekomst blijft het ons dan alleen gewaarborgd, als wij niet alleen bij de onderwijzers maar ook bij de ouders, bij de besturen, bij de gansche schoolcorporatie de belangstelling kunnen wekken en levendig houden in den geestelijken, paedagogischen bloei van het Christelijk onderwijs. En daartoe is wederom op den duur alleen eene schoolgemeenschap bij machte.

Een derde belang voegt zich hier dadelijk bij. Het neutrale onderwijs heeft als zoodanig geen paedagogiek, en het kan er geen hebben, wijl het de levenswortelen afsnijdt, waaruit alleen eene opvoedkunde opbloeien kan. Paedagogiek hangt toch ten nauwste met godsdienstige en wijsgeerige beginselen saam, maar deze worden juist door het neutrale onderwijs als contrabande beschouwd. Toch kan natuurlijk, buiten zulke godsdienstige en wijsgeerige beginselen, dat is met andere woorden buiten eene wereld- en levensbeschouwing, geen mensch en inzonderheid ook geen onderwijzer leven. Hij blijft de onweerstaanbare behoefte in zich gevoelen, om bij zijn onderwijs eenheid in zijn denken en handelen te brengen, om bij het werk der opvoeding van zijn doen en laten, van zijn zoo en niet anders handelen helder rekenschap te geven. En daartoe heeft hij beginselen, heeft hij eene wereld- en levensbeschouwing noodig, en hij zoekt er naar zoolang, totdat hij er eene vindt. Nu ligt in den godsdienst, gelijk Rein terecht zegt, der Ankergrund für eine einheitliche Weltauffassung und Lebensführung. Maar als men dezen ter deur heeft verwezen, meene men niet, dat daarmede ook aan elke wereld- en levensbeschouwing het afscheid is gegeven. Integendeel, er komt en terstond slechts eene andere voor in de plaats. Denn irgendeine Weltanschauung muss in ihr (in de opvoeding en in de school) herrschen, wenn sie etwas weiter als über die blosse Kenntnisvermittlung vordringen will. Zoo slaat de neutrale onderwijzer van zelf neilbegeerig het oog naar de wijsbegeerte van den dag. De Heer Lem zegt wel, en ten deele naar waarheid, dat het werk der opvoeding zijn gang is gegaan, geleid door de ervaring van vele geslachten, zonder zich veel om de theorieën der wijsgeeren te bekommeren; hij erkent zelfs, dat deze vooral in den laatsten tijd dreigen de opvoeding op verkeerde banen te leiden. Maar desniettemin wendt hij zich van Herhart af en bouwt hij zijne leer van

onderwijs en opvoeding op den grondslag der zielkundige en wijsgeerige beginselen van Wilhelm Wundt, die nu reeds van verschillende zijden aan scherpe critiek onderworpen zijn en zeker veel korteren tijd dan die van Herhart bij de onderwijzers in de mode zullen zijn. Wie dan ook met aandacht den gang volgt, dien de wetenschap der paedagogiek in de laatste jaren neemt, bekomt de overtuiging, dat zij innerlijk geleid en voortgedreven wordt door het streven, om de beginselen der evolutie, die voor de Christelijke in de plaats getreden zijn, in onderwijs en opvoeding tot toepassing en heerschappij te brengen. En daarbij hebben als altijd, niet de halverwege stilstaanden maar de consequent voortgaanden, zoo niet het grootste gelijk, dan toch den meesten moed en de sterkste macht.

De onderwijzers aan de Christelijke school verkeeren echter in een ander geval. Zij ontleenen hunne wereld- en levensbeschouwing, ook voorzoover deze aan onderwijs en opvoeding richting geeft, niet aan de wisselende meeningen van den dag, aan de voorbijgaande stelsels der wijsbegeerte, maar aan het Christendom, dat de eeuwen verduurt. Natuurlijk nemen zij met belangstelling kennis van al wat er omgaat op paedagogisch terrein; zij onderzoeken alle dingen en behouden het goede. Maar zij worden niet met den wind heen en weder bewogen, en gaan met de golven niet op en neer. Zij nemen een vast standpunt in, zij zijn in het bezit van eene onveranderlijke norm, zij verheugen zich in den schat eener proefhoudende wereld- en levensbeschouwing.

Dat is op zichzelf reeds een onberekenbaar voordeel. Maar er gaan terstond nog verschillende andere voorrechten mede gepaard.

Ten eerste sluit het Christendom wel eene bepaalde wereld- en levensbeschouwing in, maar het is nog iets anders en nog iets meer dan dat; het is geen wijsbegeerte, maar godsdienst, de godsdienst der verzoening en der verlossing door Christus. Het is en kan daarom niet uitsluitend zijn eene zaak van het hoofd, maar het moet wezen eene zaak van het hart. De onderwijzer, evenals ieder mensch, komt tot de aanneming ervan niet in den weg van studie en onderzoek, maar alleen door een oprecht, kinderlijk geloof. Dat heeft de knapste onderwijzer, de uitnemendste man van wetenschap, de diep-

zinnigste wijsgeer met den eenvoudigsten daglooner gemeen. En dan staat hij, ook als onderwijzer, met de gemeente, met de Christenouders, met al de uitingen en openbaringen van het Christelijk leven in onlosmakelijk verband. Als hij zich daarbuiten of daarboven wil plaatsen, verliest zijn eigen geestelijk leven en dus ook zijn onderwijs en opvoeding de noodige warmte en gloed. Krachtens het Christelijk beginsel staat de school met het gezin, staan de onderwijzers met de ouders in verband. Indien het voor degelijk onderwijs en opvoeding noodig is, de wijsbegeerte van Herbart of Wundt te kennen, dan zijn de ouders van te voren als onkundigen veroordeeld. Maar Christenouders hebben zelf die wereld- en levensbeschouwing, welke op de Christelijke school in onderwijs en opvoeding toegepast wordt, en zijn in die mate ook tot oordeelen en medespreken in staat. De opvoeding in school en gezin bloeit uit éénen wortel op, vormt één geheel, en houdt ouders en onderwijzers aan elkander gebonden.

Voorts verschaft het Christendom aan de paedagogiek dit groote voordeel, dat zij een duurzaam karakter verkrijgt. Tegenover het intellectualisme, dat jaren lang heeft geheerscht, wordt er in den laatsten tijd nadruk op gelegd, dat de school niet alleen onderwijzen maar vooral ook opvoeden moet. Niet verstandsontwikkeling maar karaktervorming moet haar hoofddoel zijn. Niet het bewustzijn, maar de wil is de kern en het wezen van den mensch. Doch de paedagogiek vertoont zelve zeer weinig karakter; ze springt van den hak op den tak en is nog wisselvalliger van gedaante dan de kunstrichtingen en de kunststijlen van den nieuweren tijd. Met de Christelijke paedagogiek behoeft en behoort het alzoo niet gesteld te zijn. Zij is wel ter dege voor ontwikkeling vatbaar; zij heeft eene geschiedenis doorloopen, en maakt in den tegenwoordigen tijd eene merkwaardige evolutie door. Omdat het Christendom wel de beginselen voor onderwijs en opvoeding aan de hand doet, maar de uitwerking en toepassing daarvan aan iedere eeuw naar haar eigen behoefte, aan ieder volk naar zijn eigen aard overlaat, snijdt het de ontwikkeling der paedagogiek niet af maar brengt en drijft het die voort. Doch de uitgangspunten voor het denken en handelen staan vast; de Christelijke wereld- en levensbeschouwing verheft de paedagogiek boven de wisselende meeningen van den dag, geeft er

vastigheid en bestand, vrijheid en zelfstandigheid, duurzaam karakter en gezonde ontwikkeling aan.

Dat alles is verder in den tegenwoordigen tijd van het hoogste belang. Want gelijk allen erkennen, het Christendom ondergaat heden ten dage eene crisis, ernstiger dan immer te voren. Duizenden bij duizenden roepen, dat het Christendom door de moderne wetenschap tot in zijne grondslagen toe ondermijnd, losgewoeld, omvergeworpen is. Met name moet in de school de godsdienstige, de Christelijke, de kerkelijk reactionnaire, inbegrepen de halfslachtig liberale, wereld-beschouwing plaats maken voor die moderne opvatting van wereld en leven, van maatschappij en volk, welke op den grondslag der zuivere natuurwetenschap en der darwinistische evolutieleer rust. Principieel loopt de strijd tusschen schepping en ontwikkeling, revelatie en evolutie, tusschen de wereld-beschouwing van boven en die van beneden. In dien strijd behoorde alle man, die nog aan God, aan de ziel, aan eene wereld van eeuwige en onzienlijke dingen, aan onveranderlijke normen van waarheid en deugd en schoonheid gelooft, rechts te gaan staan. Maar al gebeurt dit niet, het Christendom mag aan dezen strijd zich niet onttrekken; het moet tegen de valsche beginselen der moderne wereldbeschouwing optreden met het woord en met de daad. En evenals op elk ander gebied, behoort het in de paedagogiek, in de practijk van het onderwijs, in de opvoeding van huis en school aan voor- en tegenstanders te toonen, dat de godsvrucht tot alle dingen nut is, dat zij de belofte heeft van dit en van het toekomstende leven. De Christelijke paedagogiek moet ingedacht en door-gedacht, uitgewerkt en opgebouwd, maar zij moet ook toegepast en verwerkelijkt worden in de practijk; ze moet in de Christelijke school vleesch en bloed worden. Zoo zal in den wedstrijd tusschen openbaar en bijzonder onderwijs alleen de vraag beslist kunnen worden, welke de beste school is. Dat is geen vraag der theorie alleen, het is bij uitnemendheid eene vraag der practijk. De Christelijke school moet de beste school zijn, omdat zij het deugdelijkst onderwijs geeft en de beste karakters vormt. Maar tot deze grootsche en schoone taak is niet de enkele op zich zelf, maar zijn wij allen saam slechts in en door de gemeenschap bekwaam.

Een vierde belang drijft in dezelfde richting. Tot dusver

liep de strijd tusschen *openbaar* en *bijzonder* onderwijs, in de oude beteekenis dier woorden. Scherp stonden beide tegenover elkaar, en in de hitte van den strijd heeft het wel eens over en weer aan waardeering ontbroken. Het scheen soms, alsof eene Christelijke school vanwege hare dogmatische gebondenheid geen goed onderwijs kon geven en alsof elke neutrale school met eene ongodsdienstige en socialistische school gelijk stond. Deze tegenstelling heeft reeds veel van haar scherpte verloren en zal er nog meer van verliezen. In de examencommissiën hebben reeds voorstanders van de eene en de andere school zitting. Opzieners en inspecteurs van het onderwijs worden uit alle partijen benoemd. Het bijzondere gaat van de bijzondere onderwijzers af, en het openbare van de openbare onderwijzers verliest zijne kleur. De scheiding tusschen openbaar en bijzonder onderwijs wordt almeer door allerlei overgangen verzacht. Vooreerst gaan er hoe langer hoe meer stemmen op, die de neutraliteit op de school veroordeelen en in een of anderen vorm godsdienstig onderwijs ook op de openbare school verlangen. Daar zijn vele openbare onderwijzers, die beter zijn dan het beginsel, dat aan de neutrale school ten grondslag ligt. De aardigheid — om eene bekende uitdrukking van Minister Heemskerk in gewijzigden zin over te nemen — de aardigheid is van de neutraliteit geheel en al af. Voorts komt de schoolwet-Kuyper ten goede aan allen, die met de openbare school om de eene of andere reden ontevreden zijn. Als de socialistische geest onder de openbare onderwijzers doordringen mocht, als de standescholen voor de ééne kosteloze volksschool plaats mochten maken, als gezag en tucht, uit welke oorzaak dan ook, bij het openbaar onderwijs zooveel te wenschen mochten overlaten, als de Heer Kleefstra voor eenigen tijd klaagde, laat zich voorzien, dat het aantal bijzondere scholen in sterke mate toenemen zal. En met het aantal ook de verscheidenheid. Er zijn Roomsche, Gereformeerde, Hervormde, Luthersche bijzondere scholen; daar komen er in de toekomst nog vele bij, Nutscholen, modern-godsdienstige, socialistische, misschien zelfs theosophische, spiritistische, enz. De scholen van ons vaderland zullen prijken in allerhande kleur, zwart en rood, groen en geel, wit en grijs, bont en paars. In die kleurenmengeling en kleurenwisseling zal het oefening en inspanning kosten, om

niet kleurenblind te worden en steeds eigen kleur te bekennen. En ook daartoe zal de gemeenschap met hen, die hetzelfde vaandel vertoonen, onmisbaar zijn.

Eiudelijk, in de vijfde plaats, hebben wij ernstig rekening te houden met het feit, dat het onderwijs zich allerwege in de democratische lijn voortbeweegt. Ontwikkeling en beschaving waren in de Middeleeuwen alleen het voorrecht van den hooger, voornamelijk van den geestelijken stand, werden in en na de zestiende eeuw ook tot den tweeden en derden stand uitgebreid, en dalen na de achttiende eeuw ook tot den vierden stand af. Uit de onderste lagen der maatschappij stijgt de wensch omhoog, zeker naar brood en spelen, maar ook naar licht en lucht, naar vrijheid en leven, naar ontwikkeling en kennis, naar de zegeningen der beschaving en de goederen der cultuur. En van boven is er eene actie, die de wetenschap populariseert, aan de universiteiten uitbreiding schenkt, en den stroom der beschaving van de bergen naar de laagten en de vlakten henenleidt.

Daar zijn er wel, die, lettende op de schromelijke gevolgen, welke kennis bijv. in het anarchisme van de daad veroorzaakt, tegen deze beweging zich willen verzetten en naar het verleden terug zouden willen keeren. Maar behalve dat zulk eene wending in den stroom niet aan te brengen is, zou eene poging daartoe ook van ongelooft en moedeloosheid getuigen. Wij mogen het oog niet sluiten voor de grootsche taak der ontwikkeling van alle gaven en krachten, waartoe de volken, de kleine nog meer dan de groote, in deze eeuw geroepen worden.

Maar wel hebben wij te bedenken, dat ontwikkeling des verstands alleen niet voldoende is en zonder meer voor mensch en maatschappij niet ten zegen kan zijn. Kennis en beschaving, die van den godsdienstig-zedelijken, van den Christelijken wortel worden afgesneden, zijn voor de verkwijning en versterking bestemd. Zoo hebben wij dan het onderwijs niet te beschouwen als een goed, dat ons alleen en onzen kinderen toekomt, maar uit te breiden tot alle kringen en te maken tot eene zaak van het gansche volk, doch in verband met die godsdienstige en zedelijke beginselen, welke er de kern en het wezen van uitmaken. De Christelijke school is de onze niet; wij hebben haar om niet ontvangen, we hebben

ze dus ook te geven om niet. Wij zijn met de negenhonderd scholen niet tevreden, en mogen de propaganda voor het Christelijk onderwijs geen oogenblik staken. Maar wij hebben het te geven, niet op te dringen. Vooral niet op te dringen met het geld en de macht van den staat. Want van dezen begeeren wij thans met alle bestaande of nog op te richten bijzondere scholen, dat hij niet terugneme wat hij gaf, dat hij de beslissing over de richting van het onderwijs aan de ouders late, en dat hij in dezen ons vrijheid schenke, om te doen wat onze hand vindt om te doen. Maar in den boezem der maatschappij blijft de worsteling om de wereldbeschouwing, die het onderwijs en de opvoeding beheerschen moet, voortgaan. Alle eerlijke middelen van pers en lectuur, van vereeniging en vergadering, van lezing en toespraak, van woord en van daad moeten ter hand genomen en aangewend worden. En wederom zal deze actie alleen dan kunnen slagen wanneer zij gemeenschappelijk ondernomen, geleid en voortgezet wordt.

III.

De gedachte van een schoolverband, gelijk het in de geschiedenis voorbereid is en door den tegenwoordigen toestand van het lager onderwijs aanbevolen wordt, maakt niet de pretensie, nieuw en oorspronkelijk te zijn. Ze werd reeds uitgesproken en ontwikkeld door Dr. W. van den Bergh in het jaar 1888. Ze vond aanvankelijk reeds verwezenlijking en toepassing in den schoolbond van de Rijnstreek, in dien voor Gouda en omstreken, en in den Geref. Schoolbond van Nederlandsch-Indië. Onbewust leeft zij zelfs in veler hart. Allen gevoelen, dat in het bestaande veel veranderd is, en dat onze scholen zich moeten aanpassen aan den nieuwen toestand.

Bovendien, de gedachte ligt voor de hand, wijl zij den grondslag uitmaakt van de Gereformeerde kerkregreering. Wij hebben daar een voorbeeld van wat wij hier zoeken. Natuurlijk wordt daarmee niet bedoeld, dat een verband voor de scholen om dezelfde redenen en in denzelfden zin als voor de kerken geboden zou zijn, want deze beroepen zich daarvoor op de H. Schrift, welke over scholen en schoolverbanden niet spreekt. En ook is het de meening niet, dat de scholen niets zouden hebben te doen dan over te nemen en na te bootsen, wat bij

de kerken gevonden wordt, want school en kerk, hoe elkander verwant, vormen toch elk een eigen levenskring en gehoorzamen ieder aan eene eigen levenswet. Maar desniettemin ligt er in het Gereformeerd kerkverband een element opgesloten, waarmede de scholen voor hare organisatie winst kunnen doen.

Het kerkverband bezit n.l. dit groote voordeel, dat het de enkele, plaatselijke kerk in haar bestaan handhaaft en bij haar zelfstandigheid en vrijheid bewaart. Dikwerf wordt het van zoogenaamd vrije of independente gemeenten wel anders voorgesteld en het kerkverband als eene onderdrukking der vrijheid beschouwd. Maar ervaring en nadenken leeren toch anders. Eene gemeente, die op zichzelf blijft staan, wordt daardoor aan allerlei inwendige twisten, verdeeldheden en partijschappen blootgesteld; dreigt eene buit te worden van sommiger hoogmoed en heerschzucht; en loopt gevaar, om af te glijden van den grondslag, waarop zij gebouwd is. Daarentegen wordt eene kerk, die in gemeenschap met andere leeft, door die gemeenschap geschraagd en gesteund, tegenover heerschzucht beveiligd, voor scheuring behoed, in haar bestaan gehandhaafd, bij haar belijdenis verzekerd.

Met de scholen is het veelszins op dezelfde wijze gesteld. Naarmate zij door de subsidie van het Rijk grooter zelfstandigheid genieten, hebben zij des te meer, om als *Christelijke* scholen te blijven bestaan, de hulp en den steun, den raad en de voorlichting, de zorg en den prikkel der gemeenschap van noode. De staat moge letten op de bevoegdheid der onderwijzers, op den toestand der schoollokalen, op de inrichting en het peil van het onderwijs; maar het Christelijk gehalte daarvan ontsnapt aan zijne waarneming. En de kerk moge in het gunstigste geval eenig toezicht kunnen houden op de handhaving der belijdenis bij het onderwijs; over de inwerking van die belijdenis op het onderwijs en op de vorming van het onderwijs door die belijdenis mist zij de macht en de bevoegdheid tot oordeelen. Alleen scholen, die met elkander op den grondslag derzelfde belijdenis staan en die dus dezelfde behoeften en eischen, dezelfde taak en roeping hebben, kunnen waarlijk voor elkaar tot steun en leiding, tot voorlichting en bemoediging zijn.

Daarom dient, in verband met de differentiatie van het

religieuze leven, tusschen scholen van dezelfde belijdenis een verband gelegd te worden. Waar het financieele, administratieve, politieke en allerlei andere uitwendige belangen geldt, is samenwerking met bijzondere scholen van allerhande kleur gewenscht. Maar als de scholen in de nieuwe periode, welke wij zijn ingetreden, vooral paedagogisch zich zullen moeten bevestigen en versterken, leidt vaagheid van beginselen tot voortdurende verwarring en misverstand. Paedagogiek, psychologie en ethiek hangen toch ten nauwste met godsdienstige en wijsgeerige overtuigingen saam, en verschillen dus, naarmate deze Roomsche of Protestantsche, Luthersche of Gereformeerde, rechtzinnig of ethisch of modern zijn. Dit klemmt te meer, omdat onder de werkzaamheden, die ons wachten, de zorg voor de opleiding der onderwijzers eene breede plaats zal innemen. En bij die opleiding, welke natuurlijk ook het onderwijs in den Christelijken godsdienst, in de belijdenis en de geschiedenis der kerk enz. zal moeten omvatten, is de beslissing over de richting van dat onderwijs niet te vermijden en hebben onderwijzers, voor de Gereformeerde scholen bestemd, ook aan eene Gereformeerde opleiding behoefte.

De bedoeling met het leggen van een Gereformeerde schoolverband bestaat dan ook geenszins daarin, om de gemeenschap met andere Christelijke scholen te verbreken, maar veeleer om ze te bevorderen, op gezonde basis op te bouwen en in de toekomst voor verstoring te bewaren. Fusie loopt toch altijd op ontbinding uit, omdat zij uit gebrek aan zelf- en aan menschenkennis voortspruit; maar het innemen van een eigen standpunt leidt vanzelf weer tot waardeering, vereeniging en samenwerking. En ook wordt het leggen van een Gereformeerde schoolverband niet bezielde door den wensch, om de onderwijzers, de schoolbesturen, de schoolvereenigingen op hunne vergaderingen de artikelen van de belijdenis of de vraagstukken der theologie te doen behandelen. Maar juist integendeel, om zulk eene behandeling onnoodig en overbodig te maken, en de vergaderingen ongestoord aan de belangen van onderwijs en opvoeding te wijden. Bij een ruimeren grondslag en in een ruimeren kring, in den kring bijv. van een Christendom boven geloofsverdeeldheid, weet men nooit, wat men in de principia aan iemand heeft, blijft heimelijk altijd de neiging bestaan, om elkander te wege en te schatten;

draagt het verzwijgen van de verschilpunten steeds een opzettelijk gedwongen karakter, en is men zelfs bij de bespreking van afgeleide vraagstukken niet open en vrij.

Maar wanneer men op denzelfden grondslag staat, verdwijnt deze gedwongenheid in den omgang vanzelf. Allen zijn het in de beginselen eens en vangen bij dezelfde uitgangspunten hun denken en redeneeren aan. Buiten die beginselen bestaat er zeker allerlei verschil van inzicht, maar het is een verschil, door de belijdenis zelve vrijgelaten en erkend, en dus ook door ieder goedgekeurd en geëerbiedigd. Van verdenking, van veroordeeling, van een wegen en indeelen is hier geen sprake meer; allen zijn broeders, zonen van hetzelfde huis, in vrouwen met elkander vereenigd. Daarom behoeft over de beginselen niet meer gesproken te worden; zij maken het fundament uit, en dat fundament moet hecht en sterk zijn, maar het ligt onder den grond en wordt niet blootgewoeld. De gedachtenwisseling kan op alle vergaderingen volkomen en ongedeeld aan de groote belangen van onderwijs en opvoeding gewijd worden; en van het begin tot het einde kan zij zich kenmerken door broederlijken zin, hartelijk vertrouwen en openhartigen toon.

Bij dit Gereformeerd Schoolverband behoort nu, wederom evenals bij de kerken, het zwaartepunt te liggen in de scholen zelve en voorts in de districtsvergaderingen. Wel is het initiatief bij het leggen van dit verband, indien men zoo wil, van boven uitgegaan en door de Vereeniging voor Gereformeerd Schoolonderwijs aan de orde gesteld. Maar dat is indertijd ook bij het Gereformeerde kerkverband het geval geweest. Eerst waren er de nationale synoden, en later zijn de classicale en de provinciale vergaderingen daarbij gekomen. Desniettemin ligt in de plaatselijke kerk en het classicaal verband het gewicht der Gereformeerde kerkregering. Op dezelfde wijze moet het hart van het schoolleven kloppen in de plaatselijke corporatiën. Tot deze corporatiën behooren de ouders en de belangstellenden, de vereeniging en het bestuur, het hoofd met de onderwijzers en onderwijzeressen. De verhoudingen tusschen al deze bestanddeelen der plaatselijke schoolgemeenschap zijn voor een deel geregeld; maar voor een ander deel hebben zij toch aan ordening nog behoefte. Uniform behoeft deze regeling niet te zijn, maar zij moet er toch zijn

en aan elk zijne plaats en zijne taak aanwijzen.

Zoo hebben wij ten aanzien van de verhouding tusschen gezin en school, tusschen ouders en onderwijzers een voorrecht, dat vele voorstanders van de openbare school tot jaloerschheid verwekt. Er wordt door hen erkend, dat er waarheid ligt in de leus: de school aan de ouders. Maar als die verhouding niet anders en niet beter geregeld wordt, dan tot dusver geschied is, bestaat er groot gevaar, dat zij langzamerhand geheel zal verbroken worden. Ieder weet, dat er van de plaatselijke afdeelingen van Gereformeerd en Christelijk Nationaal Schoolonderwijs, en ook dikwerf van de schoolvereenigingen, weinig kracht meer uitgaat. En toch, deze band tusschen gezin en school mag niet verbroken, hij moet veeleer in de komende periode aangehaald en versterkt worden. Ter bevordering daarvan kunnen de volgende middelen dienst doen: huisbezoek door de onderwijzers, vergaderingen met de ouders ter bespreking van opvoedkundige onderwerpen, lezingen en voordrachten, courant en litteratuur. Vooral de vergaderingen met de ouders kunnen in de toekomst een gewichtige schakel vormen tusschen gezin en school. Maar er geldt één hoofdregel voor, als voor alle vergaderingen; zij mogen niet vervelend zijn. Om daarvoor bewaard te blijven moeten zij niet talrijk en niet lang zijn, goed voorbereid en goed geleid, met een interessant onderwerp en een geanimeerd debat.

Ook de verhouding tusschen hoofd en onderwijzers eischt nadere regeling. Tot dusver bestaan daarover in onze kringen allerlei uiteenlopende en vage meeningen. Het vraagstuk is ook niet zoo eenvoudig en heeft bovendien, wijl het personen betreft, een teederen kant. Maar het dient toch onder de oogen gezien te worden; door het in de verschillende vergaderingen van het Geref. Schoolverband gelijktijdig aan de orde te stellen, kan er zich allengs eene communis opinio over vormen, en deze daarna in eene regeling worden belichaamd. Dit is daarbij al zeker, dat op de Christelijke school noch het anarchisme noch het despotisme thuis behoort. Beginsel en historie leiden in de richting eener constitutioneele en parlementaire verhouding.

Na de plaatselijke schoolcorporatiën vraagt de districtsorganisatie met hare werkzaamheden een oogenblik onze

aandacht. Daarbij sta op den voorgrond, dat de districten niet, als in Frankrijk de departementen en in Amerika de staten en steden, van bovenaf ingedeeld, maar liefst door de aangesloten scholen zelve, in verband met de gemakkelijkste wijze van verkeer, gevormd behooren te worden. Evenzoo hebben die scholen zelve onderling te bespreken en te beslissen, waar en wanneer zij in districtsvergaderingen samen komen, op welke wijze zij de afvaardiging wenschen te regelen, aan wie zij op de vergaderingen het recht van beslissende of adviseerende stem willen toekennen. Ook hier bestaat er voor eene uniforme regeling geen noodzaak. Maar wel dient men er rekening mede te houden, dat de leden van het Geref. Schoolverband door scholen, door de plaatselijke schoolcorporatiën gevormd worden, waartoe niet alleen de schoolbesturen en de schoolhoofden, maar ook de ouders en de onderwijzers behooren. Wat het Gereformeerd Schoolverband beoogt, is niet alleen, gelijk Dr. Van den Bergh het noemde, een onderling maar ook een *inwendig*, geestelijk verband.

De werkzaamheden dezer districtsorganisatie bestaan in het houden van districtsvergaderingen ter bespreking van belangen van onderwijs en opvoeding, in de onderlinge visitatie der scholen, het beleggen van schooldagen, het laten optreden van sprekers, het aanbevelen en verspreiden van paedagogische litteratuur, het oprichten en in stand houden van en het toezicht oefenen op normaallessen en kweekscholen. Aan arbeid behoeft het niet te ontbreken; maar opdat hij vruchtbaar zij en tot resultaten leide, dient hij naar een vast plan, volgens eene goede methode en met een helder omschreven doel te geschieden. En daartoe is nu bij decentralisatie van de actie centralisatie van de leiding van noode.

De algemeene vergadering is daartoe het aangewezen orgaan. Deze is niet de hoogste maar de laagste in de reeks van werkzaamheden, waartoe het Schoolverband zich aangorden moet. In de organisatie bekleedt zij niet de eerste, maar de laatste plaats. Zelfs is het nu nog niet te zeggen, of ze op den duur wel ieder jaar samenkomen moet. Maar voorshands is zij toch onmisbaar, om de werkzaamheden op gang te brengen en aan dien gang vasten koers te geven. Uit den aard der zaak moest zij de eerste maal hare aandacht wijden aan de vaststelling van een reglement, want zonder orde

gedijen de beste werkzaamheden niet. Maar dat geschiedde dan ook slechts, omdat het strikt noodzakelijk was. In de toekomst is de algemeene vergadering voor geen bespreking van reglementaire bepalingen, maar voor ernstige behandeling van school- en onderwijsbelangen bestemd.

In de eerste plaats behoort tot hare werkzaamheden het aan de orde stellen van onderwerpen, die door hunne belangrijkheid en actualiteit de aandacht verdienen. Deze komen dan in de plaatselijke en districtsvergaderingen in den loop des jaars in behandeling, worden theoretisch in studie genomen en practisch toegelicht. In de volgende algemeene vergadering worden diezelfde onderwerpen door een of twee referaten, elk van hoogstens één uur, ter bespreking ingeleid, aan discussie onderworpen en ten slotte in eenige conclusiën samengevat.

Daarbij sluit zich de tweede werkzaamheid der algemeene vergadering aan. Zij heeft te zorgen, dat er langzamerhand komt eene goedkoope litteratuur voor het volk over onderwerpen, die het onderwijs en de opvoeding betreffen. Deze werkzaamheid kan zij uitoefenen, door elk jaar een onderwerp of eene groep van onderwerpen aan de orde te stellen, door de referaten, die op de algemeene vergadering gehouden zijn, met de gehouden discussie en de aangenomen conclusiën, te laten drukken en voor een lagen prijs verkrijgbaar te stellen, en door ook opstellen van anderen, die daartoe bereid zijn en hunne opstellen aan eene bevoegde commissie toezenden, na approbatie van deze, op dezelfde wijze het licht te doen zien. Wanneer de algemeene vergadering dan in het vaststellen der onderwerpen eene zekere, vastgestelde orde volgt, komt er in verloop van tijd eene serie uitgaven van wege het Gereformeerd Schoolverband tot stand, die de denkbeelden uit onzen kring weergeven, bij de practijk tot regel kunnen dienen en aan het onderwijs en de opvoeding een vasten vorm schenken.

In de derde plaats behoort tot de werkzaamheden der algemeene vergadering, zij het misschien ook eerst in de toekomst, de behartiging van de opleiding der onderwijzers voor de Gereformeerde scholen, de stichting van een paedagogische bibliotheek en de oprichting van een paedagogisch tijdschrift. Van deze drie is de opleiding zeker de gewichtigste. Middellijkerwijze hangt van haar de bloei en de ontwikkeling

der scholen af. Terwijl zij vroeger schier geheel verwaarloosd werd, wordt in den laatsten tijd, o. a. door de Duitsche leeraarsvergadering te Koningsbergen, voor alle onderwijzers aan alle scholen eene akademische vorming noodzakelijk geacht. Er doen zich hierbij zoovele ernstige vraagstukken voor, dat ernstige en rustige studie dringend noodzakelijk is.

Maar studie zonder hulpmiddelen is onmogelijk. Daarom is er behoefte aan eene bibliotheek, die alles vergadert, wat op het schoolwezen betrekking heeft en met zijne schatten den studievrienden te hulp komt. Dikwerf ontbreekt het voor die studie aan tijd, aan kracht en aan lust. Maar ook als deze voorwaarden aanwezig zijn, moet er nog kennis wezen van de bestaande litteratuur en het middel, om ze zich aan te schaffen. In beide behoeften zal alleen eene bibliotheek kunnen voorzien, die in het bezit is van de belangrijkste werken op paedagogisch gebied, op de voornaamste opvoedkundige tijdschriften is ingeteekend en voortdurend al de gegevens verzamelt, die op het onderwijs, met name ook op het Christelijk onderwijs, betrekking hebben. Eerst behoort in onze onderwijzerswereld in veel breeder en dieper zin nog dan tot dusverre de studielust te ontwaken; maar dan rust ook op het Schoolverband de taak, om daaraan door de oprichting eener bibliotheek tegemoet te komen en bevrediging te schenken.

En eindelijk strekken de werkzaamheden van het Gereformeerd Schoolverband zich nog tot de oprichting en leiding of ook tot de aanbeveling en den steun van een paedagogisch tijdschrift uit. Al zijn de pogingen prijzenswaardig, om de wetenschap door voordrachten en weekbladen te populariseeren, zij behoudt toch steeds eene aristocratische natuur. Tal van onderwerpen zijn er, die door de stof of door de methode van behandeling alleen in een vaktijdschrift aan de orde en tot hun recht kunnen komen. En als de paedagogische studie in onze kringen zoover voortschrijden mocht, dat zij niet alleen reproduceert wat anderen hebben gezegd, maar ook zelve aan de ontwikkeling van het onderwijs in de toekomst leiding gaat geven, dan is een tijdschrift de aangewezen weg, om de verkregen paedagogische inzichten in den kring der deskundigen bekend te maken en aan hun oordeel te onderwerpen.

Deze drie nu, kweekschool, bibliotheek en tijdschrift, zouden

zeker dan het bloeiendst en krachtigst leven kunnen leiden, wanneer zij in verband met elkander op ééne plaats in het midden des lands werden opgericht. Want terwijl zij zelven alzoo het middelpunt van de organisatie der Gereformeerde scholen vormden, zouden deze op haar beurt van uit dit centrum telkens weer met nieuwe levenskracht worden bezielde en tot nieuwen ijver aangespoord. Zeker is dit alles een ideaal, dat nog ver in de toekomst en niet in eens voor het grijpen ligt. Zelfs de Maatschappij van het Nut zag voorloopig van het stichten van eene model-kweekschool af, wijl er tonnen gouds voor noodig zijn. Maar een ideaal is toch noodig, om ons voor stilstand en achteruitgang te bewaren. En met het streven er naar kunnen wij dit eigen oogenblik een aanvang maken. Excelsior moet de leus ook voor het Christelijk onderwijs zijn.

Met al deze werkzaamheden neemt het Gereformeerd Schoolverband een eigen plaats in en neemt het een eigen taak op zich. Andere vereenigingen in haar kostelijken arbeid voor het Christelijk onderwijs ten volle waardeerend, zoekt het zelf langs een eigen weg de Gereformeerde scholen in ons vaderland innerlijk te bevestigen en te versterken. Het wil er toe medearbeiden, dat de Gereformeerde school, die van ouds de nationale school was, in de toekomst zij en blijve en meer en meer worde, niet de zaak van het Rijk, maar de zaak van het Gereformeerde volk in deze landen, de *volkszaak* bij uitnemendheid.

1) J. Bruinwold Riedel, *De opvoedende beteekenis van de voor allen toegankelijke volksschool*. Utrecht 1906 bl. 21, 22.

2) *Standaard*, 12 Febr. 1906. Bruinwold Riedel *t. a. p.* bl. 133—134.

3) Volgens het verslag in het *Handelsblad* 7 Sept. 1905.

4) Bij W. Monod, *Libre-Penseurs et Penseurs libres* bl. 14.

5) *Handelsblad* 28 Nov. 1903.

6) Joh. Tews, *Sozialdemokratische Pädagogik*. Dritte Aufl. Langensalza 1904 bl. 11 v.

- 7) Bruinwold Riedel, *t. a. p.* blz. 62 v.
- 8) *Wat willen de Vrijzinnigen? Propagandaboek voor de verkiezing van 1905*, bl. 65, 75.
- 9) M. H. Lem, *Grondbeginselen der Opvoedkunde*, 's Gravenhage 1906, bl. 11, 127 v.
- 10) Bruinwold Riedel *t. a. p.* blz. 103, 106, 109.
- 11) *Handelsblad* 21 Sept. 1905.
-

LIJST VAN ONDERWERPEN ¹⁾.

I. *Geschiedenis van Onderwijs en Opvoeding.* Bij de Oostersche, bij de klassieke volken, bij Israël, in de Christenheid; in de eerste eeuwen van het Christendom, in de Middeleeuwen, tijdens en na de Reformatie; speciaal hier te lande in de verschillende provinciën, steden, dorpen, en in de negentiende eeuw tot heden.

Beginnels en systemen van de voornaamste paedagogen, op Christelijken of op wijsgeerigen grondslag staande; Augustinus, Luther, Calvijn, Comenius, Locke, Rousseau, Pestalozzi, Kant, Schleiermacher, enz.

II. *De voornaamste hedendaagsche richtingen in de opvoedkunde.* Roomsche, Jezuitische, Luthersche, Gereformeerde, Methodistische paedagogiek. De paedagogiek volgens het utilisme, het positivisme, het optimisme, het pessimisme, het socialisme. Sociale paedagogiek. Reformpaedagogiek.

III. *Recht, wezen en waarde der paedagogiek.* Paedagogiek als wetenschap en als kunst. Verhouding der paedagogiek tot den godsdienst, tot het Christendom, tot de verschillende Christelijke belijdenissen, tot andere wetenschappen, met name tot de wijsbegeerte, de psychologie, de ethiek, de sociologie.

IV. *Psychologie, ethiek en sociologie als grondslagen van de paedagogiek.* De nieuwere psychologie. De psychologie van het kind. Intellectualisme, voluutarisme, mysticisme. Psychologie en physiologie. De verschillende ethische stelsels, de

¹⁾ Deze lijst maakt volstrekt geen aanspraak op volledigheid, maar somt de rubrieken op, waaruit onderwerpen voor studie gekozen kunnen worden, en geeft in elke rubriek bij wijze van voorbeeld enkele van de voornaamste onderwerpen aan.

normen van het zedelijke, de zedelijke natuur des menschen, het geweten, plicht, deugd, het hoogste goed. De ontwikkeling der maatschappij en de paedagogiek.

V. *De school in hare verhouding tot andere levenskringen.* School en huisgezin: ouders en onderwijzers, huisbezoek, oudersvergaderingen, moederavonden, voordrachten, samsprekingen, samenwerking, huiswerk. School en Staat: Rijkszaak, Gedeputeerden, gemeenteraden; soorten van toezicht, schoolcommissies, schoolopzieners, inspecteurs van onderwijs. School en Kerk: onderwijzers en predikanten, kerkeraad, kerkelijk toezicht, catechisatie. School en maatschappij: sociale roeping der school, volkszaak, school en democratie, beroepskeuze, ambachten en bedrijven, school als Kultur-ansalt. Maatschappelijke deugden. Schoolverzekeringen.

VI. *Opleiding der onderwijzers.* Geschiedenis daarvan, elders en hier te lande. Private opleiding, normaallessen, kweekscholen, academische vorming. Eischen van toelating tot de kweekschool. Duur der studie. Vakken, theoretische en practische opleiding. Eindexamen. Eén of meer acten. Opleiding van onderwijzeressen. Coeducatie. Gehuwde onderwijzeressen.

VII. *Organisatie van het Schoolwezen.* Schoolbesturen. Schoolvereenigingen. Besturen en onderwijzers. Hoofden en onderwijzers, schoolvergaderingen. Organisatie der scholen in districten en over het geheele land, vergaderingen, visitatie, inspectie. Samenwerking met andere vereenigingen. Onderwijzers-vereenigingen.

VIII. *De materiele verzorging der School.* Schoolgebouwen, lokalen, ruimte, licht, schoolbanken, maximum-aantal leerlingen in eene klas. Speeltuinen. Schoolwandelingen, Vacantiekolonies. Openluchtspelen. Sport en gymnastiek. Schoolvoeding, schoolkleeding, schoolbaden. Schoolhygiëne. Schoolartsen. Kosteloos onderwijs. Schoolgeldheffing. Schoolbelasting. Schoolbezoek. Leerplicht.

IX. *Het onderwijs en de opvoeding in de school.* Onderwijzers en kinderen, gezag en gehoorzaamheid, opvoeding en regeering, tucht, lichamelijke straffen. De verschillende vakken van het onderwijs: godsdienstonderwijs, Bijbelsche geschiedenis, catechismus, lezen, schrijven, rekenen, taal, geschiedenis, natuurkunde, teekenen, handenarbeid, handwerken, ambachts-

onderwijs, landbouwonderwijs, kunst. Methode van het onderwijs, analytische, synthetische, socratische, heuristische, acroamatische methode, paedagogiek en didactiek, leerplan, leergang. Het onderwijs en de vaderlandsliefde, de wereldvrede, de toekomstige maatschappij. Schoolrapporten. Schoolbibliotheken.

X. *Soorten van Scholen.* Bewaarscholen, lagere scholen, standenscholen, tuchtscholen, scholen voor achterlijke kinderen, schippersscholen. Herhalingsscholen, leergangen voor volwassenen, huishoudonderwijs voor meisjes. School en ambachtswerkplaats. Vereenigingen van leerlingen. Middelbare en hogere scholen voor het volk. University extension.

